

Марина Михайловна Валенцова,
 Народный календарь чехов
 и словаков. Этнолингвистический
 аспект. *Индрик, Москва 2016, 616 с.–*
Marina Michajlovna Valencova,
 Narodnyj kalendar Čechov i Slovakov.
 Etnolingvističeskij aspekt.
Indrik, Moskva 2016, 616 s.–

Ve spektru evropských koncepcí mezioborové povahy, které se protínají s etnologií a antropologií, zaujímá svébytné místo etnolingvistika. Výrazné stopy zanechávají v posledních desetiletích ruská a polská, respektive moskevská a lublinská větev etnolingvistiky, reprezentované osobnostmi manželů †Nikity Iljiče a Svetlany Michajlovny Tolstých a Jerzyho Bartmińského. Publikace vykazují kontinuitu a rozvoj směru, založeného na analýze a komparaci jazyka jako sémantické a znakové výpovědi o kultuře. Metodologie svědčí o lingvistickém a slavistickém záměru, heuristika vychází velkým dílem z pramenů folklorní povahy, zaznamenaných z ústní tradice a paměti. Českým etnologům, folkloristům a antropologům je znám program moskevské etnolingvistické školy prostřednictvím pětisvazkového encyklopedického slovníku tradiční duchovní kultury (Slavjanskije drevnosti. Etnolingvističeskij slovar. Moskva 1995–2012), českého překladu vybraných studií (Magie slova a textu. Praha 2016), recenzí (Ethnologia Europae centralis 8, 2007; 11, 2013), a zejména prostřednictvím osobních kontaktů.

Do moskevského směru etnolingvistiky patří originální monografie Mariny Michajlovny Valencovové. Autorka je

vědecká pracovnice oddělení etnolingvistiky a folkloru Institutu slavistiky Ruské akademie věd. V centru její pozornosti je obraz tradičního kulturního kalendáře Čechů a Slováků, jak se odráží v jazykových reflexích obecné a velkým dílem i regionální proveniencí. Etnolingvistické analytické dílo přináší dvojí pohled zvenčí na českou a slovenskou terminologii svátečního kalendáře, která pomáhá odkódovat konstanty lidové duchovní kultury, její významy, hodnoty a také světonázor. Jeden spočívá v přístupu k českým, moravským a slovenským pramenům z ruské a slavistické perspektivy, druhý vychází z filologického záměru a koncepce studia. Hlavními metodami jsou strukturální, sémantická a symbolická analýza, komparace a klasifikace. Monografie M. Valencovové má vyváženou strukturu: obsahuje faktografickou část (dva samostatné slovníky českého a slovenského cyklického kulturního kalendáře), následuje interpretační a teoretické zpracování obsáhlého materiálu. Výklady začínají kapitolami o struktuře a genezi lexik, etnolog čerpá více v kapitolách věnovaných sémantice a symbolice kalendářní terminologie.

Autorka sleduje formální strukturu a genezi lexik, v němž interpretuje pět taxonomických skupin: chrononyma,

názvy obřadů a obřadních dějů, názvy reálií (rekvizity, přírodní substance, pokrmy), dále „personalia“ (názvy osob, maskovaných bytostí, nositelů obřadů), názvy folklorních forem. Geneze přejímaných výrazů zůstává u některých slov částečně nejasná. Týká se to například regionálního pojmu *dynování*. Zatím platí přejímka z němčiny podle Machka (*din-gen*; polský velikonoční obyčej *dyngus*, kladské a náchodské *dynování*). Novým příspěvkem k hledání geneze slova v českém prostředí může být text a kontext husitské písně z poloviny 15. století, kterou objevil Zdeněk Nejedlý v rukopisném vyšehradském sborníku latinských a českých písní (Český lid 13, 1904, s. 148). Píseň kritizuje početné koledy univerzitních žáků v průběhu roku. Podle textu se počínají na svátek sv. Martina, pokračují na sv. Kateřinu, Mikuláše, na Vánoce; strofa končí textem *Musíš se dynovati, vám koledy dávati*. Význam slova koleda se v písni nekryje s významem slovanské blahopřejné koledy (v němčině by rozdíl rozlišily výrazy *ansingen* a *heischen*). Kontext dokládá *dynovati* ve významu někoho o něco žádat, *dynování* je ekvivalentem koledování jako žádání, sbírání darů. To je blízké jednomu z historických významů slovesa *dingen* podle elektronické verze slovníku bratří Grimmů („für Bezahlung eine Sache in Gebrauch“); v přeneseném významu „zaplatíš a můžeš užívat účinek velikonočního šlehání či polévání“. Podle Vokabuláře webového registruje sloveso *dynovati* se stejným významem slovník českého jazyka Václava Jana Rosy z druhé poloviny 17. století.

Sémantika a symbolika kalendářní terminologie je obsáhlým dílem publikace, který je koncipován ve stejném systému pěti uvedených taxonomických skupin kalendářních lexik.

Chrononyma představují stěžejní část slovníku, které si osobně velmi cením.

Autorka poukazuje na vzájemné vztahy slov a obyčejů v perspektivách pohanického a křesťanského kalendáře a uvádí změny významu téhož slova či obyčeje (s. 475: vánoční obyčej klást slámu pod stůl za příští úrodu / na slámě se narodil Ježíš; květiny a věnce letního slunovratu / svatojánská postýlka). Z etnologického hlediska je to fenomén, který lze chápat a doložit také jako paralely. Evokují novou otázku tzv. dvojí geneze jevů a s ní pokus o etnologické provenienční studium historických pramenů. Ze současných komunikačních prostředků kalendářních svátků je to novoletní ratolest obnášená dívčí koledou / ratolest Květné neděle opřená o Evangelium Kristova příjezdu do Jeruzaléma, přinášena k žehnání; letniční máje / máje božítělové slavnosti a další příklady obřadní zeleně různého vzniku. Kategorie změny ve větší míře platí u antroponym katolického původu, tj. názvů svátků užívajících jmen světců. K nejobtížnějším patří sémantika chrononym Černé neděle a Smrtné neděle nebo názvu vynášení smrti (slova s německými ekvivalenty). Pro metodiku je důležité, že vedle motivací konzervativní cyklické povahy mohou do jazykové paměti vstupovat další dobové aktuální motivy, jak upozorňují Scheuflerovy studie.

K otázce významů slov spojených s překrýváním lidového a církevního kalendáře je třeba uvést historický mezník, a to reformu katolického kalendáře po druhém vatikánském koncilu (kodifikovanou roku 1969), přestože kniha zpracovává především zdroje před reformou. Některé svátky se ocitly v jiném termínu (sv. Matěj), některé změnily název. Hromnice (2. února) dostaly název Uvedení Páně do chrámu, svátek Očišťování Panny Marie to byl před reformou kalendáře (srov. s. 475–476), spojený s průvodem žen se svícemi. Je to také příklad historických paralel podobného

jevu (hromniční svíce) různých funkcí světské a duchovní povahy: zažehnuté svíce k magické ochraně před hromem a bouří, zařazené do benedikcí a přinášené domů – zažehnuté svíce v rukou žen v průvodu spojeném s rituálním ukončením Mariina šestinedělí – svíce připomínající Simeonův výrok o světle (L 2, 32). Archivní prameny z počátku 20. století dokládají souběh tradic a významů s artefaktem hromniční svíce ve farnostech, kde se pěstovala úcta k Panně Marii Hromniční. Historické názvy Hromnice, světelný průvod a ochranné svíce hromničky zůstaly v jazyce a v obyčeji katolických rodin místy dodnes. V Čechách zapomenutý je historický název Svíčky pro tříkrálový svátek (Zjevení Páně).

Metodologické pozornosti etnologů a antropologů by neměly uniknout kapitoly o systémovosti obřadní terminologie nebo o nominačních kódech kultury, v níž M. Valencová navazuje na pojetí Svetlany M. Tolsté (s. 500 an.). Autorka sleduje konceptuální kódy (mentální obrazy a znaky obecnější povahy) a substancionální kódy (předmětná, verbální a další realizace mentálních kódů). V českém a slovenském jazykovém materiálu odkrývá konceptuální kódy vegetační a zoologické, barvové, akustické, onomastické, křesťanské, mytologické a kulturní. Z etnologických hledisek můžeme sledovat jistou stabilitu některých substancionálních kódů kultury ve fázi, kdy mentální kód ztratil funkčnost.

Monografie Mariny Michajlovny Valencové zaplňuje mezeru v české vědecké produkci s námětem zdánlivě konzervativním, avšak současně aktuálním. Mimochodem – kdo z Čechů rozumí pojmem *pomejdlice, prahůdky, škrabinoha, Tučné pondělí*, na něž se ptá veřejnost či média? Dílo vstupuje nejen do filologické, ale také do evropské etnologické literatury, zabývající se mentálními obrazy a jejich projevy verbální, věcné a jiné

povahy. Česká korektura by vychytala některé chyby (v diakritice, slovo Nanebevzetí aj.), ale to neubírá skutečnosti, že autorka osvědčila mimořádnou znalost českého jazyka, vztahové a kontextové myšlení a především zvláštní smysl pro systém jako celek. Ze systematické klasifikace jazykového materiálu vyvodila závěry, že teritorium Čech, Moravy a Slovenska představuje etnojazykové kontinuum, v němž lze sledovat centrální areál moravsko-slovenských, respektive východomoravsko-západoslovenských dialektů. Některé vztahy směřují k jihočeské archaické zóně, hlavní vedou k severovýchodnímu Slovensku a karpatskoukrajinským nářečím. Tezi lze zkoumat jako etnologickou otázku kulturní hranice. Společné znaky terminologického fondu svátků vyvozuje M. Valencová z genetických podmínek Čechů a Slováků, vlivu západního křesťanství a bohoslužebného jazyka na cyklický kalendář svátků. Autorka charakterizuje také vrstvu rozdílů, a to povahy slovní, v menší míře sémantické a kulturní. Dokládá fenomén koexistence pohanství a křesťanství v jazykových reflexích kultury včetně detailních nuancí a nabízí etnologii podněty k historickým sondám nebo k vysvětlení absence personifikovaných názvů svátků typu chrononym v českém terénu.

Mentální obraz světa, jak ho fixuje jazyk v emické perspektivě druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století, podává kniha v dnes opomíjeném slavistickém diskurzu. Další rozvíjení projektu může spočívat ve středoevropském, historickém a současném kontextu. Také na souběh dvou komparačních diskurzů – mezislovanského a středoevropského – pro současné etnologické a antropologické směry bádání v našem kulturním prostoru, chce upozornit recenze citované knihy.

Věra Frolcová (EÚ AV ČR, v. v. i.)